



**КОНТЕНТ АНАЛИЗ НА УЧЕБНАТА ДОКУМЕНТАЦИЯ
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ВТОРИ КЛАС С ОГЛЕД
ОВЛАДЯВАНЕ НА ЕЗИКОВИТЕ ПОНЯТИЯ
СЪЩЕСТВИТЕЛНО ИМЕ И ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ**

Марта Николова

Summary: In this text it is made a content analysis of the school documentation of Bulgarian language in the 2nd grade with a view to mastering of first basic language notions by bilingual students. Here are pointed the accents in Bulgarian language teaching in the 2nd grade having in view the educational content in cores, it is derived the needed notional material as well as expecting activities to mastering of first knowledge and skills for language notions by pupils.

Key words: content analysis, state educational requirements, syllabuses in Bulgarian language, first basic language notions, bilingual students, 2nd school grade.

Основна цел на изучаването на български език в Държавните образователни изисквания (ДОИ) е „... постигане на определено равнище на комуникативна компетентност” [4, 68].

Учебното съдържание по български език за началния етап на основната образователна степен е представено в четири ядра: социокултурни компетентности, езикови компетентности, социокултурна и езикова компетентност: устно общуване и социокултурна и езикова компетентност: писмено общуване.

„Методическият „прочит” на цитираните образователни стандарти показва, че формирането на „определено равнище на комуни-

кативна компетентност” се свързва с езиковата компетентност и със социокултурната компетентност на ученика. Встрани от образователните усилия остават дискурсната компетентност, социолингвистичната компетентност, стратегийната компетентност, социалната компетентност, които имат съществена роля за градежа на комуникативната компетентност” [7, 30].

Езиковата компетентност на учениците, като основна част от комуникативната компетентност, се изгражда през целия курс на обучението по български език от I до XII клас. Тя включва:

- „овладяване на книжовната норма на българския език;
- овладяване употребата на езиковите средства в различни комуникативни ситуации;
- овладяване на умения за изграждане и възприемане на текстове, функциониращи в комуникативната практика” [5, 70].

Овладяването на книжовната норма на българския език е важен елемент от езиковата компетентност. В нея са включени: граматична норма, лексикална норма, правоговорна норма, правописна норма и пунктуационна норма.

Усвояването на граматичната норма се осъществява успоредно с усвояването на другите норми в образователния процес по български език в началния етап на основната образователна степен.

„Основната цел на обучението по български език в етапа I – IV клас е да се овладеят начални знания за езика, които обаче са основни за целия училищен курс на обучение. Това означава учениците да употребяват езиковите единици в речта си правилно и свободно, да се формират необходимите за училищната степен и възрастта езикови понятия и да се изгради лингвистична (езикова) компетентност като компонент на комуникативната компетентност” [5, 70].

В резултат на обучението по български език, според ДООИ по ядра на учебното съдържание, с оглед овладяване на начални езикови понятия, в края на началния етап на основната образователна степен ученикът:

Ядро № 1 Социокултурни компетентности – „Разказва, описва, задава въпроси, дава отговори, обяснява, като използва уместно езикови средства, характерни за ситуацията на общуване съобразно участниците в нея, темата, целта и условията”.

Ядро № 2 Езикови компетентности – „Открива синоними и антоними. Показва многозначността на дума чрез употреба в различен контекст”.

Ядро № 3 Социокултурна и езикова компетентност: устно общуване „Говорене:

- организира логически своето изказване;
- разказва свързано, предава чута история и може да я коментира;

- заема своето място в диалог;
- стреми се да се придържа към темата;
- владее основни норми на книжовния изговор;

Слушане:

- умее да изслушва другите говорещи;
- отнася се с уважение към мнението на другите”.

Ядро № 4 Социокултурна и езикова компетентност: писмено общуване

„Писане:

- владее основни норми на графичната и писмената система на българското писмо; пише четливо; пише правилно думи с правописни особености; пише разделно думите без собствено ударение.

Създаване и разбиране на писмени текстове:

- създава съчинение по преживяване и по въображение; може да напише и адресира лично писмо; създава текст, в който предава съдържанието на чужд повествователен текст;

- създава съчинение-описание на различни обекти;

- създава съчинение отговор на въпрос по подходяща за възрастта тема” [вж. по-подр. 4, 69–70].

Степента на владееене на граматичната норма според ДООИ за учебното съдържание по български език в етапа I–IV клас, като съставна част на овладяната езикова компетентност, трябва да осигури резултатно общуване на малките ученици – устно и писмено.

Откроява се **изводът**, че посочените знания и умения за граматичната компетентност на учениците в етапа I–IV клас са твърде недостатъчни и общи. Овладяването на граматичната норма изисква задълбоченост и търсения на съвременни методи и технологии на обучение. Наблюденията ми показват, че учениците билингви срещат сериозни трудности, защото имат проблеми с говоренето и разбирането на българския език. Те го възприемат през призмата на майчиния си език. Поради тази причина е необходимо да се съобразяваме с равнището на лексикалната, лингвистичната и комуникативната

грамотност на 7–11-годишните, за които българският език не е майчин и да насочим усилията си към търсене на адекватни методически решения, за да могат учениците билингви успешно да практикуват български език.

Образователните стандарти, регламентирани в Държавните образователни изисквания за учебно съдържание, закономерно се проектират и в учебните програми по български език за I–IV клас.

Структурата и обемът на учебното съдържание по класове се определят в учебната програма, която е съобразена с ДОИ за учебно съдържание.

Овладеяването на българския език от учениците в етапа I–IV клас е задължителната основа за успешното му изучаване и в следващите степени на обучение. Активният период, през който се добива начална езикова грамотност, е ранната училищна възраст. Този факт е особено важен за децата билингви, защото езиковата бариера при тях е една от причините за трудното овладяване на български език, а оттам и за слабата обща успеваемост в училищата със смесен етнически състав. По тази причина овладяването на българския език (като официален език за общуване в страната) е гаранция не само за социална, културна и езикова интеграция на всички етноси, но и за успешно усвояване на учебното съдържание по всички предмети.

В учебните програми по български език за I–IV клас са представени критериите за равнището на езиковата подготовка, в т.ч. и с оглед овладяването на езиковите понятия съществително име и прилагателно име. Те следват стандартите за учебното съдържание по български език, обозначени в Държавните образователни изисквания.

В първи клас учениците се запознават на емпирично равнище с езиковите понятия. Една от заложените в учебната програма цел на обучението по български език е „...овладяване на емпирично равнище на начални знания за строежа на езика и езиковите и речевите единици, за някои правоговорни, правописни, пунктуационни и граматически норми” [9, 3].

Езиковото обучение във втори клас е естествено продължение на предходния първи клас, като задълбочава и обогатява знанията, включва нова информация за езиковите явления и практически упражнения за тях.

В учебната програма по български език за втори клас знанията и уменията за езиковите понятия са по-тясно конкретизирани.

В ядро 1 „Социокултурни компетентности”, стандарт 1 е записано: „Ученикът разказва, описва, задава въпроси, дава отговори, обяснява, като използва уместно езикови средства, характерни за ситуацията на общуване съобразно участниците в нея, темата, целта и условията.”, а очакван резултат 2: „Ученикът използва уместно съществителни имена, прилагателни имена и глаголи в зависимост от комуникативната цел.” [10, 5–6].

Очакваните резултати по раздели от обучението по български език са:

– Ученикът „може да разграничава съществителни собствени и нарицателни имена в м., ж., ср. р., в ед. и мн. ч., умалителни съществителни; прилагателни имена в м., ж., ср. р., в ед. и мн. ч.;

– Ученикът „умее да употребява в речта си съществителни собствени и нарицателни имена (м., ж. и ср. р., ед. и мн. ч.), умалителни съществителни, прилагателни имена (м., ж. и ср. р., ед. и мн. ч.)” [10, 6].

За овладяването на тези езикови знания и умения е осигурена и съответната понятийна основа – „съществително име, прилагателно име, м. род, ж. род, ср. род, ед. ч, мн. ч.” [10, 5].

Основните дейности, чрез които се осъществява езиковото обучение на второкласниците според учебната програма са:

– „... изменят съществителни имена в м., ж. и ср. р., в ед. и мн. ч., изменят прилагателни имена в м., ж. и ср. р., в ед. и мн. ч., като ги съгласуват със съществително име” [10, 6].

Краткият анализ на учебната програма по български език за втори клас и предложеният езиков минимум за овладяване на частите на речта (съществително име и прилагателно име) и техните форми за род и число доказват ефективността на тяхното практическото усвояване с оглед функционирането им в речта.

В този си вариант обаче учебната програма е „дискриминационна” за ученици билингви, защото не са взети под внимание техните езикови компетенции. Учебното време е запълнено с текстове и задачи, непонятни и непосилни за познавателния инструментариум на учениците билингви. „Не може с едни и същи програми (без базов

и вариативен компонент в тях), при една и съща организация на учебния процес да се преследват едни и същи образователни стандарти, без да се имат предвид различните езикови и когнитивни компетенции на учениците” [3, 34].

Общият „поглед” върху учебната програма по български език за втори клас насочва към **следните изводи**:

1. Морфологичната информацията в учебната програма за II клас е конкретизирана в изучаването на езиковите понятия съществително име и прилагателно име.

2. В учебното съдържание по български език за II клас са предвидени за овладяване достатъчни като обем морфологични знания и умения, надграждащи усвоената езикова информация в първи клас, но не са съобразени с образователните потребности на учениците билингви.

3. Основните морфологични знания, които усвояват учениците във II клас, са свързани с основни въпроси, които се отнасят до уместното използване на съществителни и прилагателни имена в зависимост от комуникативната цел; разграничаване на съществителни собствени и нарицателни имена в м., ж., ср. р., в ед. и мн. ч., умалителни съществителни; прилагателни имена в м., ж., ср. р., в ед. и мн. ч.; глаголи в ед. и мн. ч.; изменяне на съществителни имена в м., ж. и ср. р., в ед. и мн. ч., изменяне на прилагателни имена в м., ж. и ср. р., в ед. и мн. ч., като се съгласуват със съществително име.

4. При изграждането на езиковите компетентности за езиковите понятия е осигурено добро взаимодействие между обучението по български език и литература.

5. Обучението по морфология се реализира като съставна част от процеса за формиране на езиковата компетентност на учениците във II клас.

6. Учебната програма по български език за II клас трябва да съдържа двукомпонентна структура с базов и вариативен компонент. Базовият компонент трябва да съдържа онзи минимум, който осигурява обществено необходимото равнище на общуване. Усвояването на този минимум е задължително, независимо от условията, в които функционира езикът. Вариативният компонент на учебното съдържание се обуславя от вариативността на целите, в случая от липса на

естествена българска речева среда. Именно това ще освободи учителите по български език от неизпълнимата задача – постигане на еднакви резултати при ученици, за които българският език е роден и при тези, за които той не е майчин.

7. Обучението по български език за ученици билингви трябва да има приложен характер. Овладеяването на речта и на учебното съдържание „...се постига в практиката, в непрекъснатото говорене на български език, в използването на всички подходящи ситуации за продуциране на реч, чрез богатото онагледяване на поднесените езиков материал и чрез индивидуален подход към всяко дете“ [7, 45].

Държавните образователни изисквания и учебните програми по български език и литература с оглед овладеяването на начални езикови понятия са основата и на учебниците по български език от I до IV клас.

„Съвременното начално ограмотвяване в първи клас е с многофункционален характер. Заедно с основната задача за овладеяване на четенето и писането първокласниците непринудено се въвеждат и в езиковата действителност“ [5, 87].

В първи клас „...понятията се усвояват на инструментално равнище“ [9, 3]. Това се отнася и за езиковите понятия съществително име и прилагателно име. Те се въвеждат с термини-заместители – дума-предмет и дума-признак. Богатият илюстративен материал в букварите разкрива много възможности за практическо усвояване на езиковите норми от малките ученици. Съдържанието в учебните комплекти за първи клас не предлага готови методически варианти за овладеяване на езиковите понятия. Всички утвърдени от министъра на МОН авторски колективи имат учебни помагала, които са в помощ на началния учител, но няма алтернативни варианти за ученици билингви (вж: Т. Борисова и колектив 2002–2014; Вл. Попов и колектив 2002–2014; Т. Владимирова и колектив 2002–2014; Н. Огнянова и колектив 2002–2014). Например, през 1990 г. е възложено на научен колектив (Ст. Здравкова, Т. Владимирова, Хр. Ключуков и др.) да създаде по-цялостна документация за деца, невладеещи или слабо владеещи български език, за обучение в подготвителен клас: Учебна програма, Методически насоки, Албум и Картони. Тази документация има за цел по-доброто овладеяване на българския език, по-

лесното усвояване на учебното съдържание в началния етап на основната образователна степен [6, 15].

От казаното може да се направи **изводът**, че учебниците и учебните помагала по български език за първи клас предоставят възможности за съзнателно въвеждане от учителя на начални езикови понятия на емпирично равнище, но не са съобразени с езиковите възможности на децата билингви.

В одобрените за учебната 2014/2015 година учебници по български език за втори клас са включени теми, които са свързани с морфологичното обучение на учениците и по-конкретно с овладяването на езиковите понятия съществително име и прилагателно име. Основните морфологични знания, които се усвояват в процеса на обучение са: „Съществително име”, „Род на съществителното име”, „Число на съществителното име”, „Видове съществителни имена”, „Съществителни нарицателни имена”, „Съществителни собствени имена”, „Съществителни умалителни имена”, „Прилагателно име”, „Съгласуване на прилагателно име със съществително име”, „Правопис на прилагателното име” [1, 24, 26–27, 28–29, 31, 33, 38, 40–41]; „Съществителни имена”, „Род и число на съществителните имена”, „Съществителни нарицателни имена и съществителни собствени имена”, „Правопис на съществителните собствени имена”, „Умалителни съществителни имена”, „Прилагателни имена”, „Род и число на прилагателните имена”, „Правопис на прилагателните имена” [8, 32–47]; „Разпознавам съществителните имена”, „Пиша правилно съществителни имена”, „Променям съществителното име по число”, „Определям рода на съществителното име”, „Употребявам умалителни съществителни имена”, „Разпознавам прилагателни имена”, „Променям прилагателните имена по род и число”, „Употребявам прилагателни имена”, „Съчинявам, като описвам”, „Назовавам качества на човек” [2, 54–63, 78–87].

От анализа на учебниците по български език за втори клас се вижда, че темите, които са пряко насочени към овладяването на езиковите понятия, са достатъчно на брой. При децата билингви обаче трябва да има повече уроци за упражнение, защото те срещат затруднения с говоренето и разбирането на български език. По тази причина те овладяват по-трудно учебния материал. Освен това, абстрактният характер на езиковите понятия и категории влиза в про-

тиворечие с конкретно-образното мислене на децата. Преодоляването на това противоречие се постига чрез широкото застъпване на нагледността. Онагледяването на учебното съдържание се реализира по различни начини: чрез схеми, модели, снимков и илюстративен материал. Особеното във всички учебници е, че в ролята на основно нагледно средство се явява самият езиков материал. Ето защо при неговия подбор трябва да се подхожда много прецизно и внимателно. Освен че трябва да е съобразен с целите на урока, включеният езиков материал трябва да е наситен в достатъчна степен с изучаваното езиково явление, за да могат учениците да осмислят неговите признаци и взаимодействие с другите езикови явления. Езиковият материал трябва да се подбира така, че да представя различни варианти на функциониране на изучаваното явление в речта. По този начин ще се осигури трансфер на знанията в различни условия на речево общуване.

Учениците билингви се затрудняват с определянето на категорията *род*, която се отнася и за съществителните, и за прилагателните имена. Всеки език има своя система за разпределението на съществителните по *род* и трудностите в усвояването на българската категория *род* се обясняват с разминаванията в езиците. Например в турския език липсва категорията *род*. Грешките в съгласуването по *род* в българския език се дължат именно на липсата на *родове* в майчиния език. Това е причината учениците да казват *мой книга, красив момиче* и др. [6, 45].

В учебниците по български език за втори клас се предлагат някои успешни методически решения за преодоляване на това противоречие: целенасочено организирана нагледност, поэтапно формиране на понятията, развитие на мисловните операции чрез включване на учениците в разнообразна речева дейност с езиковите единици, оформяне на езикови кътове за всяка изучавана езикова единица.

В първите уроци (за нови знания) за езиковите понятия учениците се въвеждат в същността на понятието, въвежда се терминът, работи се върху определението, откриват се и се включват съществителното име и прилагателното име в чужда и собствена реч. Единствено в учебника на Т. Борисова и колектив вторият урок е за упражнение. Акцентът е върху самостоятелната работа с езиковите понятия в различни комуникативни ситуации, употребата им в речта, право-

писни особености на гласните и съгласните на съществителното и прилагателното име. В следващите уроци се работи върху категориите род и число. В учебника на Т. Борисова и колектив има отделни уроци за двете основни категории, в учебника на Р. Танкова и колектив категориите са събрани в един урок, а в учебника на Ст. Вълкова и колектив се овладява категорията число и след това категорията род.

Откриването на рода става на практическа основа, чрез думите един, една, едно. Тази категория се усвоява сравнително по-трудно от децата, които не владеят достатъчно добре български език (ученици билингви). При тези деца учителят може да предвиди два часа за работа върху категорията род на имената. В уроците учениците участват в различни форми на работа: индивидуална, колективна, групова.

При овладяване на категорията число, на съществителното и на прилагателното име, учениците се ориентират в граматическите ѝ признаци, правописните особености в ед. и мн. ч., връзката между род и число, съгласуването на прилагателното име със съществителното.

Освен с граматическите категории род и число учениците се запознават и с видовете съществителни имена – нарицателни, собствени и умалителни съществителни имена.

В учебника на Т. Борисова изучаваното за езиковите понятия се обобщава и систематизира в последния урок за съответното явление: „Съществително име. Обобщение” (с. 34–35), „Прилагателно име. Обобщение” (с. 42–43). Нивото на знанията и уменията за съответното понятие се установява чрез самостоятелна работа (с. 36–37, 44–45).

В другите два учебника урокът за обобщение е един върху всички езикови понятия „Съществителни имена, прилагателни имена, глаголи” [8, 52–53]; „Разпознавам съществителни имена, прилагателни имена и глаголи” [2, 88–89]. Не е отделен урок за самостоятелна работа.

От наблюденията и коментарите върху учебниците по български език за втори клас, се открояват следните **изводи**:

1. Уроците, предвидени за изучаване на езиковите понятия съществително и прилагателно име, са достатъчно на брой, но езиковият материал в тях не е съобразен изцяло за усвоянето му от ученици билингви.

2. Учениците билингви притежават особености, които учителят трябва да познава и да използва в тяхното обучение по български език. Педагогическият процес трябва да бъде по-различен от този в масовото училище и изисква по-различна организация, в това число и осъвременяване на материала в учебниците по български език.

3. Липсата на учебни помагала, пряко отнесени до морфологичните понятия, изучавани в началния етап на основната образователна степен, води до трудности в работата на учителите.

4. Бедният речник на учениците билингви е причина за честа употреба на едни и същи думи. Това се отнася най-вече за прилагателните имена. При овладяването им трябва да се подходи със специални методи, които да помогнат за по-успешното усъвършенстване на езиковите понятия.

5. „Игрите и игровите похвати са важен фактор и много подходящи за децата, невладеещи или слабо владеещи български език” [6, 80]. Могат да се прилагат успешно в различни ситуации от учебния процес по български език, особено при овладяване на абстрактния граматически материал, който често е скучен за децата от тази възраст.

6. Онагледяването е фактор, който трябва да се използва в обучението по български език, поради абстрактния характер на граматическите категории. „Всеки урок трябва да бъде онагледяван” [6, 97].

Направеният контент анализ на съвременната учебна документация по български език за втори клас извежда на преден план несъвършенствата и трудностите, с които трябва да се справя началният учител ежедневно в работата си с ученици билингви. Абстрактният характер на езиковите понятия допълнително затруднява тяхното овладяване от малките ученици.

Създаването на нова учебна документация за ученици, чиито роден език не е български, е сериозно предизвикателство, тъй като тя трябва да отговаря на новата образователна парадигма и потребността от навлизане към общоевропейските образователни ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Борисова, Т. и др.* Български език за втори клас. С., 2003.
2. *Вълкова, Ст. и др.* Български език за втори клас. С., 2003.
3. *Георгиева, М.* Обучението по български език в условията на билингвизъм. Шумен, 2004.

4. *Държавен вестник*. Брой 48, 2000.
5. *Йорданова, Д.* Лингвометодически аспекти на обучението по право-говор и правопис в I–IV клас. Велико Търново, 2013.
6. *Кючуков, Хр.* Методика на обучението по български език в условията на билингвизъм. С., 2004.
7. *Мандева, М.* Дисертационен труд: Формиране основи на компетентност за писмена преразказна дейност на първия (български) език. Велико Търново, 2015.
8. *Танкова, Р. и др.* Български език за втори клас. С., 2003.
9. *Учебна програма по български език и литература за първи клас 2001: Учебна програма по български език и литература за първи клас. – Учебни програми за първи клас на Министерството на образованието и науката, С., 2001.*
10. *Учебна програма по български език и литература за втори клас 2002: Учебна програма по български език и литература за втори клас. – Учебни програми за втори клас на Министерството на образованието и науката. С., 2002.*

LITERATURA

1. *Borisova, T. i dr.* Balgarski ezik za vtori klas. S., 2003.
2. *Valkova, St. i dr.* Balgarski ezik za vtori klas. S., 2003.
3. *Georgieva, M.* Obuchenieto po balgarski ezik v usloviata na bilingvizam. Shumen, 2004.
4. *Darjaven vestnik*. Broi 48, 2000.
5. *Yordanova, D.* Lingvometodicheski aspekti na obuchenieto po pravogovor i pravopis v I – IV klas. Veliko Tarnovo, 2013.
6. *Kiuchukov, Hr.* Metodika na obuchenieto po balgarski ezik v usloviata na bilingvizam. S., 2004.
7. *Mandeva, M.* Disertacionen trud: Formirane osnovi na kompetentnost za pismena prerazkazna deinost na parvia (balgarski) ezik. Veliko Tarnovo, 2015.
8. *Tankova, R. i dr.* Balgarski ezik za vtori klas. S., 2003.
9. *Uchebna programa po balgarski ezik i literature za parvi klas 2001: Uchebna programa po balgarski ezik i literature za parvi klas. – Uchebni programi za parvi klas na Ministerstvoto na obrazovanieto i naukata, S., 2001.*
10. *Uchebna programa po balgarski ezik i literature za vtori klas 2002: Uchebna programa po balgarski ezik i literature za vtori klas. – Uchebni programi za vtori klas na Ministerstvoto na obrazovanieto i naukata, S., 2002.*